

Prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc., Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UK
v Bratislave, Račianska 59, 813 34 Bratislava

Oponentský posudok o doterajšom vedeckom a pedagogickom diele
doc. Mgr. Martina Diwega-Pukanca, PhD.

Na základe požiadania dekanky FF UKF v Nitre doc. PhDr. Jarmily Maximovej, PhD., predkladám svoj oponentský posudok. Súhrne hneď na začiatku konštatujem, že predložený inauguračný spis poskytuje bohaté a presvedčivé informácie o vedeckom a pedagogickom diele doc. Diwega-Pukanca a po jeho preštudovaní môžem povedať, že návrh na inauguračné konanie doc. Diwega-Pukanca je dobre uvážený, plne oprávnený a vecne odôvodnený.

Vedecké dielo navrhovaného sa sústredí na historickojazykovedné témy, osobitne na jazykový rozbor jednej z najdôležitejších pamiatok staroslovenského obdobia *Kyjevských listov* vo vzťahu k slovenskému jazyku a osobitne k východoslovenským zemplínskym nárečiam, ďalej na formovanie prvotných období vo vývine slovenského jazyka, na etymológiu vybratého okruhu mien súvisiacich so staroslovenským obdobím v našich dejinách (a to aj vo vzťahu k slovanskému svetu bohov a démonov, ako aj morállym hodnotám Slovanov), na formovanie nitrianskeho koiné, na otázky slovanskej akcentológie, na niektoré teoretické otázky slovanskej etymológie, ako aj na isté vybraté témy zo súčasnej slovenčiny. Žiada sa osobitne vyzdvihnúť, že takáto vedecká orientácia je v našej slovakistike aj slavistike v súčasnosti veľmi vzácna, aj preto ju treba privítať.

Autorove historickojazykovedné práce celkove majú vysokú teoretickú úroveň, opierajú sa o široký jazykový materiál zo slovenského jazyka a z ostatných slovanských jazykov, ako aj z indoeurópskych, ba aj niektorých mimoindoeurópskych jazykov, ktorý je napospol predmetom vedecky presnej aj presvedčivej jazykovednej analýzy. Dôležité je aj autorovo mnohostranné potvrdzovanie jedného z najdôležitejších metodologických východísk v jazykovednom výskume – pevnej zviazanosti jazyka s daným spoločenstvom, pričom toto východisko treba mať na myсли vo vzťahu k obdobiu samých začiatkov vývinu slovenského národného jazyka. V tejto súvislosti je pozoruhodný autorov originálny metodologický postulát v okruhu historickej jazykovedy – bádateľský prístup k historickej jazykovej problematike z hľadiska menších kmeňov, ktorý uplatnil v monografickej štúdii *Svätoplukovo kniežatstvo a stará slovenčina* z roku 2013. Pritom autorove závery z analýzy často nie sú striktné, ale otvorené aj ďalšiemu vedeckému preverovaniu. Autorov prístup k jazykovednej analýze náročného jazykového materiálu, ako aj k vlastným záverom je kritický aj sebakritický a pri formulovaní záverov často pripúšťa aj iné riešenia. V súvise s analyzovanými dokladmi sa žiada vyzdvihnúť aj vysokú mieru presnosti pri naznačovaní neobvyčajne náročného a pestrého dokladového materiálu nielen v slovenčine a v ďalších slovanských jazykoch, ale aj v spomínaných indoeurópskych a ďalších svetových jazykoch, a to aj v rozmanitých písomných sústavách. Osobitne sa žiada oceniť aj šírku odbornej literatúry, s ktorou autor pracuje, a to nielen jazykovednej a špeciálne onomastickej, ale aj historickej, genealogickej, archeologickej, filozofickej, teologickej, mytologickej a inej. Autorove vedecké práce v podobe monografických aj čiastkových štúdií značia výrazné obsahové aj metodologické obohatenie našej vedeckej literatúry a prinášajú cenné vedecké výsledky.

Samostatnú pozornosť si zaslhuje vedecký jazyk doc. Diwega-Pukanca. Vychádza z rešpektovania presnej terminologickej sústavy odboru (okrem termínu *I-ové príčastie* na s. 88 v štúdii o Svätoplukovom kniežatstve: takéto príčastie v súčasnej slovenčine nejestvuje) a prináša presne a jasne zostavené vety a súvetia, ktoré súce niekedy kladú vysoké nároky na pozornosť čitateľa, ale vždy presne a spoľahlivo prenášajú zreteľne sformulovanú autorovu jazykovú informáciu, takže ich vnímame ako starostlivo zostavené a zrozumiteľné. Výhrady možno mať iba k niektorým prevažne lexikálnym, prípadne syntaktickým javom, ktoré prekračujú platnú kodifikáciu súčasnej spisovnej

slovenčiny, tak ako ju zachytávajú oficiálne prijaté kodifikačné príručky; mám na mysli takmer pravidelné umiestňovanie spojky *ale* na iné ako prvé miesto vo vete, časté hromadenie predložiek typu *príklon k v ríši rozšírenejšej západoslovančine*, veľmi časté odkazovanie na blízky prvok zámenami typu *tento, táto, toto*, používanie slovesa *opomenúť*, označeného v kodifikačnej príručke ako nevhodné, alebo konštrukcie neurčitku so slovesom *zvyknúť* typu *zvykne sa hovoriť*, nevhodne nahradzajúce tvary domáčich opakovacích slovies typu *hovorieva sa*.

Vedeckú náročnosť Diwegových-Pukanových textov navyše signalizujú početné citáty z pramennej literatúry uvádzané v pôvodnom jazyku – nemčine, latinčine, francúzštine, angličtine, gréčtine, ruštine – často bez prekladu do slovenčiny. Je potrebné vyzdvihnuť, že autor pritom publikuje svoje vedecké práce nielen v slovenčine a na Slovensku, ale aj v cudzích jazykoch a v zahraničí. S tým sú spojené aj jeho výskumné a prednáškové pobedy na viacerých vedeckých a pedagogických pracoviskách v zahraničí, počas ktorých sa okrem iného staral aj o rozširovanie poznatkov o slovenskom jazyku na zahraničných vedeckých a pedagogických pracoviskách. Tým zároveň získaval širšie možnosti publikovať svoje pracovné výsledky v zahraničí a rozmožovať počet zahraničných bádateľských aj pedagogických partnerov pri svojom vedeckom aj pedagogickom a organizačnom zameraní a stával sa tak akceptovaným aj v zahraničí. Tieto a ďalšie uvedené činitele tiež významne podporujú odôvodnenosť podania návrhu na inauguračné konanie doc. Diwega-Pukanca.

Doc. Diweg-Pukanec vo svojej vedeckej a pedagogickej činnosti účinne spája teoretické otázky odboru najmä s vyučovacou a posudzovateľskou praxou. Vo vyučovacej praxi potvrdil širokú orientovanosť v odbore tým, že najmä v rámci svojej materskej katedry viedol prednášky alebo semináre a cvičenia z početných jazykovedných odborov v okruhu súčasného jazyka aj jeho dejín, ako aj staroslovenčiny v rámci I. a II. stupňa vysokoškolského vzdelávania, ako školiteľ viedol početné bakalárské aj magisterské práce študentov a pričinil sa aj o obohatenie študijného programu na Filozofickej fakulte UKF v Nitre o nové predmety, ako sú: základy slavistiky, komparatívna lingvistika, komparatívna slovanská lingvistika, onomastika, staroslovenčina, dialektologia. Doteraz bol školiteľom jednej doktorandky – PhDr. Jany Nemčekovej, PhD. –, ktorá pod jeho vedením pripravila dizertačnú prácu tiež z okruhu dejín spisovnej slovenčiny a na katedre ju úspešne obhájila roku 2021.

Doterajšie výsledky vedeckej, pedagogickej, posudzovateľskej, ako aj organizačnej práce doc. Diwega-Pukanca v rámci materskej katedry na FF UKF v Nitre, ako aj na iných pedagogických aj akademických pracoviskách doma i v zahraničí ukazujú, že sa počas doterajšej praxe vypracoval na komplexnú vedeckú a pedagogickú osobnosť, ktorej dielo sa orientuje na vedecky aj spoločensky žiadanej aj aktuálne témy a prináša obsahovo aj metodologicky nové poznatky a prístupy a nachodí primerané vedecké či odborné ohlasy v kvalifikovaných kruhoch odbornej verejnosti doma aj v zahraničí a doterajšími pracovnými výsledkami zároveň dáva nádej, že vo svojej vedeckej aj pedagogickej orientácii bude pokračovať aj po absolvovaní úspešného inauguračného konania.

Vedecké výsledky sú živé aj tým, že prirodzené vyvolávajú polemickú ozvenu, a to z rozmanitých príčin. V danom prípade ide o reakcie na autorove postoje v troch štúdiach tvoriacich súčasť inauguračného spisu. V prvom prípade máme na mysli autorove vyjadrenia o sémantických zmenách jazykových jednotiek v štúdiu *Etymologický nákres slovanského sveta bohov a démonov (náboženstva a morálky Slovanov)*. Na s. 104 tu autor píše, že „štúdium sémantických zmien nemá prísne vedeckú povahu“ a že „žiadne zákonitosti sémantických zmien sa nikdy nenašli“. Dá sa pochopiť, že mená a pomenovania v rámci skúmanej témy sú sémanticky labilnejšie, ale takéto tvrdenia z hľadiska súčasného stavu našej vednej disciplíny už dávno nemôžu byť platné. Práve približne ostatné polstoročie v dejinách jazykovedy v 20. storočí sa aj vďaka veľmi rozšíreným vedeckým koncepciam, ako je valenčná teória, intenčná teória, teória sémantických komponentov či sémantických príznakov a s ňou spojená komponentová analýza, teória sémantických polí, teória generatívnej sémantiky a iné

– aj na rozdiel od predchádzajúcich vývinových období, keď aj v okruhu jazykovej sémantiky naširoko vládla psychológia –, v oblasti vedeckého štúdia a vysvetľovania jazykovej sémantiky dosiahli význačné, ba aj prelomové vedecké výsledky, ktoré nielen pomohli konštituovať vedu o jazykovej sémantike ako plnohodnotnú integrálnu súčasť jazykovedy, ale vedecky posunuli aj celé jazykovedné bádanie výrazne dopredu. Z rozsiahleho spektra sémantického bádania pripomínam aspoň jeho rozšírenie na celú sústavu znakových jazykových jednotiek vrátane najmenších, t. j. morfém, ako aj celostných, akými sú vety, a tým aj rozlíšenie druhov sémantiky podľa druhov znakových jazykových jednotiek. Viaceré teórie sémantickej štruktúry vety, skoncipované v početných jazykovedných centrách na celom svete, priniesli zásadné obohatenie jazykovedného bádania a významný posun v jazykovednom obraze jazyka ako celku, ako aj spôsobov jeho používania v praxi. Keby totiž platili citované autorove vyjadrenia, boli by sme v situácii, že neuznávame jazykovú sémantiku ako stabilnú aj pevnú, ba neodmysliteľnú súčasť celého jazykového systému. Stavba a stabilita jazykovej sémantiky vychodí už z elementárneho uznávania bilaterálnosti znakových jazykových jednotiek a zo znakovej teórie jazyka aj jeho plnovýznamových jednotiek. Keď totiž uznávame jestvovanie a stabilitu výrazovej stránky znakových jazykových jednotiek, je nevyhnutné uznáť ako nevyhnutne prítomný a stabilný náprotivok tejto stránky aj jej významovú stránku. Tým vznikajú elementárne podmienky na systémový a zároveň komunikatívny či pragmatický prístup k jazyku a jeho používaniu v jazykovej praxi a na vedecké uchopenie špecifickej celostnosti jazyka.

Jazykovedná sémantika už totiž priniesla aj solídne vysvetlenie javov, ktoré autor spomína v súvise s opačným použitím latinského slova *bellum* na s. 109 citovanej štúdie. V jazykovede je už dávnejšie známy jav enantiosémie ako súčasného jestvovania protikladných významov v rámci jedného slova. Tento jav pozorujeme pri jazykových jednotkách rozličného typu – od jednoslovných pomenovaní typu slovenského slova *sporý* cez zložené syntagmatické útvary typu *zostal ležať* a *zostal prekvapený*, platiace ako zložený vtný člen (prísudok), ďalej cez slovesné pomenovania s rozdielnou väzbou typu *prišť na niečo proti prišť o niečo*, ďalej syntagmatické spojenia s nezhodným genitívnym prílastkom typu *kritika rakúskeho delegáta* až po frazeologické spojenia typu *mať slabosť pre niekoho, niečo*. Enantiosémia je integrálnou a vonkoncom nie výnimcočou súčasťou jazykovej sémantiky, ktorej povaha je výsledkom prirodzeného a spontánneho, ale zároveň aj prirodzeného logického prístupu tvorca a používateľa k jazyku a tento status jej zaručuje, že pri vysvetľovaní výskytu opačných významov v rámci jedného pomenovania vonkoncom nie sme odkázaní na hľadanie akéhosi eufemizmu pri opačnom význame, tak ako to autor predpokladá v súvise so spomínaným slovom *bellum* na s. 109 citovaného spisu. Enantiosémia je jedným z výrazných, hoci nie centrálnych jazykových javov, potvrdzujúcich vysokú mieru autonómie jazyka a jeho stavby aj silu jazyka v jeho významovo-výrazovej stavbe a jeho odolnosť proti rýdzo logickým či matematickým meradlám pri posudzovaní významovej stránky jeho znakových jednotiek. Enantiosémia ako špecifický jazykový jav nepotrebuje pri vysvetľovaní svojej podstaty ani dajaké axiologické či morálne prístupy, hoci ich nemožno apriorne vylúčiť.

Aj autorov výklad či opis stavu pri slovenských slovách *melón* a *dyňa* je oproti skutočnému stavu v jazyku zjednodušený; treba odlišovať stav na istých územiach Slovenska a stav v spisovnom jazyku, pričom treba osobitne brať do úvahy terminologický stav veci. Slová *melón* a *dyňa* sú v slovenčine aj synonymá, aj významovo presne odlišené pomenovania v botanickej terminológii, ako aj v slovenských nárečiach. Tento stav je výstižne opísaný v Krátkom slovníku slovenského jazyka (5., upravené a rozšírené vyd. z r. 2020). Len na okraj dodávam, že podobnú situáciu môžeme pozorovať aj pri slovenských slovách *raž* a *žito*.

Za zjednodušené a nepresvedčivé pokladám aj dokazovanie autorom prevzatej tézy o kvantitatívne stabilnej prípone -ár v slovenčine od praslovanského obdobia po súčasnosť, publikované v anglicky

písanej čiastkovej štúdii *O rytmickom zákone a prípone -ár z roku 2016*, ako aj v stati *K chronológii pravidiel o rytmickom krátení v slovenčine* z roku 2017. Autor pri tom neberie do úvahy presvedčivé vedecké výsledky Adriany Ferenčíkovej uverejnené v štúdii *Výskumy kvantity v slovenských nárečiach* (pozri zborník *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach* z roku 2005 na s. 130 – 144), ako ani výsledky viacerých ďalších bádateľov. Adriana Ferenčíková ukazuje – a potvrzuje to aj na jazykových mapách –, že v stredoslovenských nárečiach jestvujú celé areály, kde sa prípona -ár v pozícii po dlhej slabike v zmysle rytmického zákona skracuje. Keďže stredoslovenské nárečia sú východiskom celonárodnej spisovnej formy slovenčiny, ako možno vážne tvrdiť, že v slovenčine máme do činenia s kvantitatívne stabilnou príponou -ár, prípadne aj -áreň? Táto predstava bola sice umelo podporená aj kodifikáciou spisovnej slovenčiny v *Pravidlách slovenského pravopisu* z roku 1953, ktorá vyplynula z nepriaznivého postoja vtedajších kodifikátorov ku skrátenej podobe -ar, ale neoperala sa o poznanie skutočného stavu v spisovnej jazykovej praxi ani v stredoslovenských nárečiach, veď väzny vedecký výskum sa predtým neurobil. Odvolávanie sa na kodifikáciu v *Pravidlách slovenského pravopisu* z roku 1953 v danom bode pokladáme za preceňovanie jazykovedného a normatívneho či kodifikačného postoja proti vlastnému stavu v jazyku. Zo staršej literatúry nachodíme príklady typu *poviestkar*, *hríbarka* s krátkou príponou -ar napríklad v Kálalovom *Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí* (vydanie z roku 1924). Doklady na široké používanie slov s krátkou príponou -ar v písanej forme spisovnej slovenčiny prinášal od vydania svojej monografie *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* roku 1955 po celé desaťročia Ladislav Dvonč a ako dôverný znalec tejto problematiky nepokladal kodifikáciu v *Pravidlách slovenského pravopisu* z roku 1953, ktoré v prípone -ár ustanovili výnimku z rytmického zákona, za oprávnenú a správnu. Témou rytmického zákona v slovenčine sme sa zaoberali vo viacerých našich publikáciach; osobitne pripomíname zásadnú štúdiu *Zákon o slovnej kvantite v slovenčine* z roku 1995 a knižnú prácu *Slovenská kvantita a rytmický zákon* z roku 2014.

V ostatnej štúdii *Jestvovanie a uplatňovanie rytmického zákona v oblasti tvorenia slov* z roku 2021 som ukázal, že pri tvorení slov sa v slovenčine utvorila popri príponách s dlhou samohláskou celá paralelná sústava prípon so zodpovedajúcou krátkou samohláskou, a to pri tvorení všetkých relevantných ohybných slovných druhov, t. j. podstatných mien, prídavných mien vrátane adjektív a slovies. Pri tvorení podstatných mien ide o kvantitatívne paralelné prípony -áč/-iač a -ač, -ák/-iak a -ak, -ár/-iar a -ar, -áreň/-iareň a -areň, -čík a -čik, -ík a -ik, -ník a -nik, ako aj o viaceré dvojslabičné prípony typu -íček a -iček, -íctvo a -ictvo a viaceré ďalšie, ktoré sa pripájajú k základu podľa toho, či je v ňom v predchádzajúcej slabike krátká alebo dlhá samohláska. Tak stojia popri sebe súvztažné mená *rapkáč*, ale *rozprávač*, *druhák*, *tretiak*, ale *piatak*, *hubár*, ale *hríbar*, *dreváreň*, ale *prezliekareň*, *kráľovčík*, ale *rozwiedčik*, *následník*, ale *prienik*, *hudobník*, ale *vrátnik*, *vetríček*, ale *kústiček*, *záhradníctvo*, ale *súdnictvo*. Jestvovanie tejto sústavy stojí za kodifikáciou v *Pravidlách slovenského pravopisu* z roku 1991 a nasledujúcich vydaniach a dôležité je aj to, že túto kodifikáciu slovenská spoločnosť okrem párov jazykovedcov prijala a každodenne ju používa v kultivovanej jazykovej praxi; niet teda slovotvornej prípony, ktorá by sa nepoužívala aj v podobe s krátkou slabikou; výnimkou môžu byť iba prípony typu -áň, -úň, ktorými sa tvoria expresívne a špeciálne pejoratívne slová. Chceme tu z metodologického hľadiska vyzdvihnuť celostný prístup k otázke príponovej kvantity v spisovnej slovenčine oproti atomizovaniu prípon. Téza o kvantitatívne stabilnej prípone -ár neodráža skutočný stav v jazykovej stavbe spisovnej slovenčiny, a tak nemôže platiť ani v serióznej vede, ktorá skutočný stav v jazykovej praxi reflekтуje. V súčasnej spisovnej slovenčine okrem uvedených kvantitatívne variantných podôb slovotvorných prípon je veľa takých, ktoré v svojej hláskovej stavbe nemajú kvantitu, ale slovotvorné prípony s výlučnou kvantitou nejestvujú.

V slovenčine sa od začiatku jej samostatného vývinu utváral stav, že kvantita sa v mnohých prípadoch v slovotvorbe, ako aj pri tvorení tvarov stávala integrálnou súčasťou príponovej slabiky, pričom platilo

a platí pravidlo, že po predchádzajúcej dlhej koreňovej slabike sa prípona s dĺžkou nahrádza variantom slovotvornej alebo tvarotvornej prípony bez kvantity. Pozoruhodným spôsobom sa toto pravidlo v našom spisovnom jazyku uplatňuje aj pri adaptácii prevzatých slov a mien z iných jazykov a pri ich plnohodnotnom zdomáčňovaní tvorením nových slov; vidno to napríklad na príavných menach typu *japonský*, *hebrejský* a z druhej strany *nórsky*, *fínsky*, *španielsky*, *taliansky*. To pokladáme za významné potvrdenie jestvovania a uplatňovania rytmického zákona v aktuálnej slovotvorbe. Jestvovanie sústavy prípon s kvantitou a paralelných prípon bez kvantity sa stalo nosným východiskom špecifického uplatňovania *rytmického zákona*, ktorý v našom spisovnom jazyku neplatí v hociktoej časti slova, lež iba v príponovej časti. Úpravy iného typu v kvantite slova pri tvorení slov sa dejú na základe platnosti iných zákonitostí regulujúcich výskyt kvantity v slove. Živou pôdou platnosti rytmického zákona sa teda stali tie časti slova, kde nastávala a nastáva tvarotvorná alebo slovotvorná zmena v jeho forme. Vo vzťahu k tvaroslovnej sústave slovenčiny tu pripomíname formuláciu Ľudovíta Nováka z jeho zakladateľskej štúdie *Fonologia a štúdium slovenčiny* z rokov 1933/34 o „morfologických alternáciách“, Paulinyho koncept „rovnocenných variantov tej istej morfém“ z jeho *Slovenskej fonológie* z roku 1979, ako aj Ružičkovo konštatovanie v reprezentatívnej aj autoritatívnej *Morfológii slovenského jazyka* z roku 1966; tu na s. 52 čítame: „Kvantitatívna variácia v príponách je v súčasnej spisovnej slovenčine viac-menej morfológickej záležitosťou. Pravidlo o rytmickom skracovaní dlhej slabiky platí pre tvary všetkých slovných druhov. Výnimky z tohto pravidla sú odôvodnené inými zákonitostami, ktoré obmedzujú platnosť pôvodne zvukového pravidla z dôvodov tvarových.“

Na záver tejto témy súhrne pripomínam, že rytmický zákon v spisovnej slovenčine sám zdôake nepostihuje všetky druhy kvantitatívnych zmien v rámci slova a že je iba jednou zo súčasti všeobecnejšieho zákona o slovnej kvantite v spisovnej slovenčine.

V súvise s kritickými pripomienkami k inauguračnému spisu doc. Diwega-Pukanca uvádzam aj svoju pochybnosť, či je oprávnené evidovať zaznačenie publikačnej jednotky v pozícii publikačného ohlasu v takom súbornom spracovaní výsledkov publikačnej činnosti vedeckých a odborných pracovníkov v danom odbore, ako sú jednotlivé zväzky pravidelne vychádzajúcej bibliografickej publikácie *Slovenskí jazykovedci*. Súhrnné publikácie takéhoto typu totiž nezaujímajú vedecké stanovisko k publikačnej položke; zachytenie takejto publikačnej položky v takomto type bibliografickej publikácie má byť viac-menej rutinnou vecou jej autora, a keď v nej daná publikačná jednotka nie je zachytená, je to chyba.

Moje kritické či priamo polemickej poznámky k preštudovaným spisom doc. Diwega-Pukanca nijako neznižujú význam posudzovaných prác a treba ich chápať iba ako uvedenie iného vedeckého postoja v rámci nekonečnej vedeckej diskusie. Už v úvodných častiach posudku som zreteľne vyslovil podporu návrhu predloženého inauguračného spisu na inauguračné konanie doc. Diwega-Pukanca a svoj odporúčací postoj som odôvodnil. Na záver svojho oponentského posudku ešte raz konštatujem vysokú vedeckú aj pedagogickú hodnotu Diwegových-Pukancových pracovných výsledkov a plnú odôvodnenosť predloženia inauguračného spisu na inauguračné konanie.

Bratislava 31. januára 2022

Prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc.
oponent